

SOFİSTLER VE HUKUK GÖRÜŞLERİ

Prof. Abdülhak Kemal YÖRÜK

Umumî felsefe tarihine müteallik kitapların pek çoğunda sofistlerin Yunan felsefesinin ikinci devrini temsil ve ifade ettikleri gösterilmektedir.

Yunan felsefesinin birinci devrinde insan üzerinde düşünölmekten ziyade tabiat inceleniyordu. İnsanı tetkik mevzuu olarak ilk defa ele alan filozoflar sofistler olmuşlardır.

Bu felsefenin ilk devrinde ilim ile daha ziyade kapalı mekteplerde, münevverler arasında iştigal ediliyordu. Fakat İsa'nın doğumundan önceki beşinci asır ortalarında felsefenin siyasî hayatın gürültüleri arasına karıştığı görülüyor; bu zamanlarda siyaset, Yunanistanda evvelce hiç görülmemiş olan bir hararetle gelişmeğe başlamıştır.

Akdeniz kıyılarına hâkim olmuş, Yunan kolonilerini zaptetmiş bulunan İranlıların Salamin deniz harbi ve büyük kara savaşı (480) neticesinde mağlûbiyet ve hezimete uğratılarak tahakkümlerine nihayet verildikten sonra, Atinada demokratik hayat inkişaf etmeğe başlamıştı.

İranlıların tasallûtuna son veren harbe iştirak etmiş olan bütün vatandaşlar, iştirakleriyle kazanılan zaferin nimetlerinden faydalanarak, tamamen eşit ve hür olmak hakkını elde etmek istediler. Aristid, halkı bu talebinde hem haklı, hem kuvvetli görüyordu. Zaten Solon'danberi başlayan siyasî islahat bir miktar servet sahibi olanlara iktidara geçmek yollarını açmış, âmme işlerini görmek için seçilmek imkânını sağlamıştı; bu devirde atılan diğer büyük bir adım ile, servet sahibi olmıyan, emeğile geçinenlerin de Devlet işlerini görmek için seçilmeleri kabul edildi. Devlet işlerinde mevki sahibi olmak her vatandaş için imkân dahiline girmişti. Artık demokrasi usullerile idare edilmekte olan Atinada halk hâkimiyeti cereyan ediyordu; herkes vatanın mukadderatını tayin hususunda rey sahibi bulunuyordu.

Yalnız siyasî hâdiseler bakımından değil, iktisadî, bedîî hâdiseler bakımından da Atina diğer Yunan sitelerine üstünlük sağlamış, Yunanistanın terbiye mektebi olmuştu. Bilhassa tarihte Perikles devri adıyla anılan parlak devirde, içinde bütün beşerî kudretler hareket ve faaliyet haline geçmiş bulunan Atinada her sahada bir ilerleme, bir açılıp serpilme görülüyordu. Aristid'lerin, Perikles'lerin basiretli, âdil ve dirayetli sevk ve idaresi altında Yunanistanın zirvesine yükselmiş bulunan Atinada ilim,

edebiyat, sanat büyük inkişafa ermişti; her taraftan gelen zeki, kabiliyetli, bilgili ve sanatkâr insanların hürriyet havası içinde toplandıkları bu şehir Yunanistanın merkezi haline gelmişti.

Fakat aynı zamanda felsefe ve edebiyat adamlarının telkinleriyle eski dinî akideler kökünden sarsılmış, bu akidelere dayanan içtimâî ve ahlâkî inanışlar da zaafa uğramıştı. Hür düşüncenin ve tenkidin bu zarurî neticelerinden kaçınmağa imkân yoktu.

Demokratik hayatın gelişmesi Atinalılara bilgili olmak, zekâlarını inceltmek, iyi ve güzel söz söylemek ve ikna kabiliyetini elde etmek lüzumunu telkin etti. Cemiyet içinde hatırlı olmak, yüksek âmme hizmetlerinin başına geçebilmek için ne asillik ve zenginlik, ne de harplerde kahramanlık sahneleri ibda edecek cesaret ve şecaat sahibi olmak kâfi idi. Halktan rağbet görmek, bu yol ile halka hâkim olmak için halka hitap etmekte, halkı ikna edecek söz söylemekte mahir olmak lâzımdı. Şüphe yoktur ki, iyi söz söyliyebilmek için yalnız hatib ve zekâ sahibi olmak daima kâfi gelmez; halk önünde muarızlarla yapılan münakaşalarda mağlûp olarak partiyi kaybetmemek için, aynı zamanda bilgili olmak da icap eder.

Sofistler, işte bu ihtiyacı karşılamak için, demokratik hayatın zarureti olarak ortaya çıkmış bir takım fikir adamlarıdır. Bu sebeptendir ki Hegel, sofizmin içtimâî ve tarihî bir ihtiyacı karşılamak için zarurî olarak doğmuş bir fikir hareketi olduğunu ve vazifesini ifa ettiğini söylemiştir.

Sofistler kimlerdir? Sofizm ne zaman ortaya çıkmıştır?

Protagoras, Eflâtun'un kendi adına izafe ettiği diyalogunda, bunların cevabını, çok açıklamaksızın, veriyor.

«Bence, sofistlik sanatı eskidir, amma bu sanatı herkes hoş görmediği için, eskiler onu türlü türlü perdeler altında gizlemeyi âdet etmişlerdi. Bazıları Homeros, Hesiodes, Simonides gibi şiir perdesi altında, bazıları Orpheuslar, Musioslar gibi sırra erme ve peygamberlik peçesi altında, bazıları Tarentli Ykkos ve eşsiz bir sofist sayılan Megara asıllı Selumleria'lı Herodikos gibi idman perdesi altında çahşıyordu. Büyük bir sofist olan Agatokles'e ve Keoslu Pytokleides'e, daha bir çoklarına musiki perde vazifesini görmüştür» dedikten sonra bunların kendilerini saklamak hususundaki gayretlerine rağmen «iktidarı ellerinde tutanları kandıramadıkları», «halkın da büyüklerin kendilerine söylediklerini tekrarlamaktan başka bir şey yapmadıkları için» hepsinin başına belâ geldiğini, bu sebeple fikirlerini perdeler altında gizlemekte fayda görmediği için kendisini açığa vurduğunu söylüyor; daha sonra da talebesinin kendisinin-

den evini iyi idare etmeyi ve Devlet işlerinde de sözile, işile iyi idare etmeyi öğreneceğini ilâve ediyor.

Görülüyor ki, Protagoras'a göre sofizm, eskilerin «tedbir-i menzil» ve «tedbir-i medine» dedikleri ev idaresi ve Devlet idaresi bilgisidir.

Sofist kelimesi evvelleri, herhangi bir işde, hususile bilgide üstad, hikmet sahibi, idarede dirayetli mânasını ifade ederdi. Bu sıfat hakim, şair ve bilgili kimselere verilirdi. Solona, Fisagora, Sokrata ve Eflâtuna, tâbiri bu mânasile kullanarak, sofist diyenler olmuştu.

Bu sıfat, dar mânasile, beşinci asırdaki bir kısım filozoflar zümresini diğer filozoflardan ayırdetmek için kullanıldı. Bu filozoflar, şehirden şehire dolaşarak, ev idaresi, memleket idaresi, siyaset ve belâgat hocası olarak para mukabilinde ders vermek üzere kendilerini halka arzettikleri için, pek çok Yunanlılarca hoş görülüyorlardı. Muarızlarının, hususile Eflâtunun tesirile bu sıfat daha hususî ve fena bir mâna ifade etmek üzere bu fikir adamlarına verilmişti. Bu sebeple sofist kelimesi zem ve istihfaf ifade eden bir tâbir olarak kullanılmağa başlanmıştır; bu kelimenin dilimizdeki karşılığı safsatacıdır. Aristo, sofisti «hakikî olmayıp zahirî olan bilgi yolile para kazanan adamdır» diye tarif etmekle bu telâkkiyi ifade etmiştir.

Fakat, sofistlerin bu derece ağır ithama maruz kalmaları, bu hallerinden ziyade, belki kudretli bir bilgiye dayanan bir muhakeme ile halkın dinî kanaatlarını altüst etmelerinden, bu kanaatlar üzerine müesses telâkkilere karşı tenkit ruhunu aşilayarak bilhassa gençlerin zihinlerine şüphe telkin etmelerinden ileri gelmiştir.

Protagoras'ın, yakılmış olması yüzünden bize intikal edemiyen eserlerinden Peri teon adını taşıyanında «Tanrıların mevcut olup olmadıklarını, var ise kimler olduklarını bilmeğe gelince, bunu muhtelif sebeplerden dolayı bilemeyiz: Evvelâ mesele karanlıktır, sonra da ömrümüz kısadır» dediği ve bu suretle ilâhların mevcudiyeti hakkında şüphe izhar ettiği söylenegelmiştir.

Sokrat, Eflâtun'un Theaitetos diyalogunda «gerçekten, böyle bir suale karşı Protagoras veya onun yerine başka biri işte şöyle cevap verirdi: Ey değerli gençler ve ihtiyarlar, bir araya toplanmışsınız, mânasız gevezeliğe dalmışsınız; tartışmanıza Tanrıları bile karıştırmışsınız; halbuki ben onların varlıklarından veya yokluklarından hiçbir zaman söz etmemiştim» diyerek Protagoras'ın ve hattâ «diğer başka biri» demekle, sofistlerin Tanrıların varlığı veya yokluğu hakkında kat'î bir fikre sahip olmak imkânının mevcut olmadığı kanaatını telkin ettiklerini anlatmak istemiştir. Bu sözlerle onların dinsizlikleri, fikirlere şüphe ilka ederek dinî akideleri sarstıkları iyma edilmiştir.

Sokrat'ın bu sözleri aynı zamanda yukarıda bahsedilen Peri teon adlı kitabında Protagoras'a atfedilen fikrin sıhhatini de ifade eder.

Bize sofistleri tanıtanlar hasımları olan filozoflardır. Eflâtun ve Aristo cemiyet, Devlet ve felsefe meselelerinde bunları zararlı, yanlış fikir telkin eden insanlar olarak gösteriyorlar.

Halbuki, ilk devir sofistleri gibi mühim şahsiyetlerin fikir âleminde yaptıkları hizmet büyüktür. Filhakika, münhasıran para veya şan ve şeref hırsile hareket eden, hâdiseleri ciddi ve esaslı surette incelemekten ziyade münakaşa hünerlerine, dil oyunlarına ehemmiyet veren sofistler zühur etmiştir. Hattâ yanlış olduğunu bildikleri fikirleri, belâgat kuvvetile müdafaa ederek, doğru diye telkin etmeğe çalışanları gözönünde tutarak, bilhassa ilk sofistlerin hizmetini inkâr yoluna gitmek hakşinaslık olmaz. Sofistler olmasaydı, acaba, Yunan dehâsının şa'saasını arttıran Sokrat, Eflâtun ve Aristo bu kadar ehemmiyetli varlıklar olarak görünebilirler miydi?

Bize onları bâtılı hak gösteren belâgat üstadları olarak arzeden tasvirler haklı değildir. Onlardaki şüphe, felsefî telâkkilerinin zarurî bir neticesidir. Bu felsefî telâkki iledir ki belâgate büyük ehemmiyet vermişlerdir.

Sofistler kendilerinden evvel gelen filozoflara iltihak etmemekle kalmıyarak onların fikirlerini, umumî surette muteber bir hakikat olamayacağı hakkındaki kanaatlarını ispat için kullandılar.

Evvelce gelmiş olan filozofların fikirlerini incelediler, birbirleriyle mukayese ettiler, âlem hakkında tek bir anlayışa varamıyarak birbirleriyle tezad halinde bulduklarını gösterdiler.

Meselâ Heraklit, her şeyi oluş halinde gösterir, sabit bir şey olmadığını söyler; Elealı'lar oluşu inkâr ederler, asıl varlığın ebedî ve ezeli bir devam, bir duruş olduğunu ileri sürerler.

Unsur meselesinde de filozofların anlaşımadıkları görülür: ana unsur bazılarına göre ateş, bazılarına göre su, bazılarına göre toprak, diğer bazılarına göre havadır.

Anaksagor âlemi, bir ruhun muayyen bir plâna göre yarattığını söylediği halde, Demokrit tabiatte mekanik bir zaruret görür.

Hepsi birbirine zıt olan bu fikir sahipleri ötekilerin hata ettiklerini söylerler. O halde hakikat var mıdır? Bu sebeple sofistler hakikati ara-maktan ziyade ikna etmeyi düşünürler. Çünkü hakikat izafidir, herkese göre değişir. Binaenaleyh insanın, kendisine hakikat görünen şeyi bir başkasına telkin etmeğe, bir başkasını ikna etmeğe çalışması tabiidir. Bu bir kusur değil, doktrinin mantikî bir neticesidir. Onların hitabete verdikleri ehemmiyeti kendi hareket noktaları bakımından doğru ve haklı

görmelidir. Hitabetin rolü, bir insanın kendisine doğru görünen şeyleri başkalarına telkin edebilmek kudretidir.

Eflâtun'un adına izafe ettiği diyalogda Gorgias'ın Sokrat'a «hatib halkı bir başkasından daha ziyade iknaa, istediğini elde etmek için hasmına karşı her mevzu üzerinde söz söylemeğe muktedirdir. Bunu yapabilmekle hekimleri ve sair sanatkârları şereflerinden tecrit etmek lâzım geldiği neticesi çıkmaz. Belâgat ilmini, silâh gibi, doğrulukla kullanmak iktiza eder. Belâgat ilminde mahir olan bir adam, kendi kudret ve sanatını fenalık yapmak için kullanırsa bundan dolayı lânete lâyık olan hoca değildir. Çünkü, hoca sanatını kaideye ve kanuna muvafık olarak öğretmiştir. Talebe ise onu, tamamen aksine olarak, fena kullanmıştır. Demek ki gayza, sürgüne ve ölüme lâyık olan hoca değil belki onu fena kullandır» dediğini görüyoruz. Bu sözler, en kuvvetli bir hasım tarafından nakledilmiş olmak itibarile, en sadık bir şahadettir ve sofistlerin belâgat kudretile bâtili hak olarak göstermek maharetini telkin etmek fikrinden uzak olduklarını, belâgatın doğru olarak ve doğruluk uğrunda kullanılması gerektiği fikrinde bulduklarını gösterir.

Yalnız, onlara göre, mutlak doğru yoktur. Herkesin kendisine göre bir hakikat telâkkisi vardır; bu ise kanaattir. Bunu telkin edebilmek için de ikna sanatını yani belâgat sanatını elde etmiş olmak icap eder.

Sofistler, kendi zamanlarında, sayısı az şahısların öğrenip bildiği ilmin kapısını herkese açmışlar, ilmi halkın anlayacağı bir tarz ile yaymışlar, pek çok kimseleri aydınlatmışlardır.

Sofistlere gelinceye kadar filozoflar daha ziyade tabiat felsefesine, kâinata ehemmiyet vermişlerdi; onlar insana has olan bilgi, psikoloji ve etik meselelerine ancak pek sathî bir şekilde temas etmişlerdi, tabiat mevzuu ile uğraşan tabiat âlimleri idiler; insan ile ve beşeri ibdalar sahasile pek ilgilenmemişlerdi.

Halbuki, sofistler kâinatı felsefî, tabii ve riyazî ilimler bakımından incelemeyi bir tarafa bıraktılar. Asıl insana teveccüh ettiler, insan ile meşgul oldular. Tefekkürü, iradesi, meyelânları, hususî ve umumî faaliyetleriyle insanı, insanın içinde yaşadığı cemiyeti ele aldılar. Pedagoji, dil, bilgi ve etik meseleleri hakkındaki incelemeleri öteki meselelere tercih ettiler; doğru ve iyi söz söylemek sanatını talim edebilmek için düşüncenin tebliğ vasıtası ve haricî şekli olan dil meseleleri üzerinde durdular, dil ilmini kurdular. Gramerin ilk esaslarını koyan, cümlenin kısımlarını ilk ayıran onlardır. Dile yaptıkları hizmetin en büyük delili Yunan dilinin Eflâtun'un kaleminde insan düşüncesini ifade etmek hususunda çok kabiliyetli ve kıvrak bir hal almış bulunmasıdır.

Tabiat filozoflarından, atom teorisini ilk ortaya atan, hiç değilse inkişaf ettiren Demokrit «hakikat sonuna varılamıyacak derinliktedir di-yordu. Ondan evvel, hocası Parmenides'in vahdet teorisini müdafaa eden Zenon (490-430) - ki onu Eflâtun, Elea canbazı diye vasıflandırır, Aristo ise diyalektiğin mucidi olarak gösterir - da sabit addedilen hakikatlerin görünüşten ibaret olduğu fikrini telkin eden delillerine dayanarak, tabiat âlemi için külli surette muteber hakikatler var mıdır?» سوالini ortaya at-mıştı. Bu سوال zamanla etik sahasına da taşmıştı. Zaten o devir buna müsait idi. Yukarıda söylendiği gibi, Yunanistanda, hususile Atinada maddi ve mânevî sahada vuku bulan ilerleme ve genişleme yüzünden ah-lâki telâkkiler değişmiş, cedlerin mirası olan geleneklere, dinî kaidelere uyanlar azalmış, hattâ kanuna ve adalete inan sarsılmıştı.

Sofistler felsefi sahada bu durumu ifade ettiler; bilgi ve irade işle-rine sübjektifliği soktular. Şüphesiz bu esasın gerek bilgi gerek irade sa-halarında sınırlanmaksızın tatbik edilmesi yüzünden zarurî olarak kötü neticeler husule geldi; fakat büyük bir fikrî inkişafın hasıl olmasına da hizmet etti.

Hülâsa sofistler yeni devrin yeni fikirlerini ilk ortaya atan filozoflar oldular.

Bu ekole mensup olanlar, her ferdin bir duyuş, görüş ve biliş tarzı vardır, diyorlardı. Onlara göre mutlak surette kıymeti haiz tek hakikat, insanların birbirlerine mübayin ve aykırı his ve düşüncelere malik ol-duklarından ibaretti.

Şimdi bu filozoflardan hukuk felsefesi sahasını ilgilendiren ehem-miyetli fikirler ileri sürmüş olanları birer birer inceliyelim.

PROTAGORAS :

Sokrat'ın «biz ona ilim ve hikmetinden dolayı bir İlâh karşısında imişiz gibi hayran olurduk» diye takdirle bahsettiği Protagoras Trakya-da Abdera'da doğmuş, Sicilyada ve Atinada büyük şöhret kazanmış bir üstad idi. Atinada verdiği dersleri büyük bir tehalükle takip etmeğe ko-şan gençliğin sevgisine ve saygısına mukabil ecdad dinine sadakatle bağlı olan halkın nefretine ve husumetine maruz kalmıştı.

Protagoras, Sokrat'ın muhakemesinden 12 sene, Milâddan 411 sene evvel, eserlerinde bilhassa Peri teon adlı eserinde, Tanrılar hakkında şüphe izhar ettiği için ölüm cezasına ve kitaplarının yakılmasına mahkûm edildi. Kitapları yakıldı, kendisi de kaçarken denizde boğuldu.

Protagoras'a göre «insan her şeyin ölçüsüdür, var olanların varlığı-nın, yok olanların yokluğunun ölçüsüdür». Bunu Theaitetos'dan öğreni-yoruz. Heraklit, mahsûs âlem daimî bir değişme ve oluş sahasıdır; hasse-

ler bize, olan ve değişen şeyi gösterirler, değişmeyi, zaruri ve külli olanı değil, diyordu, halbuki hakikat her zaman aynı olan ve kalan şeydir, hasselerimiz değişen şeyleri idrak etmemizi sağladıkları için kat'î bir ilim yoktur neticesine varılmak lâzımgelir. Bu sebeple Heraklit hasselerimizin yegâne idrak vasıtamız olmadığını, hasselerimizle daima değişen şeyleri idrak etmemize mukabil, aklın da sabit olan şeyi, ezeli ve ebedi oluştta tek sabit olan ilâhî kanunu bildirdiğini ilâve ediyordu.

Protagoras, Heraklit'in aklın rolü hakkındaki mülâhazalarını bir tarafa bırakarak yalnız hassenin bilgi sağladığı hususunu kabul ediyor. Akli, esaslı surette ihsastan farklı ve onun temadisinden başka bir şey telâkki etmiyen Demokrit'in nüfuzu altına girmiş bulunuyor.

İhsas aldatıcı, şüpheli ve değişebilir bir mahiyette bulunmasına ve bilginin de tek kaynağı olduğuna göre bundan bilginin kat'iyet ve yakın ifade etmediği neticesine varılır. Herkes kendi ihsaslarından husule gelen şeyi bilir. Hissettiğimiz şey bizim için vardır; ihsasın bize vermediği şey bizde yoktur.

Hasselerle idrak olunmıyan her şey, atomcu Demokrit'e göre atomlar bile, mutlak kıymeti haiz olmıyan bir faraziyeden başka bir şey değildir. İnsan için hakikat olan gördüğü ve hissettiği ne ise odur. İhsaslar insandan insana değiştiği için, ne kadar insan var ise o kadar da doğru vardır. Bu sebeple, insan doğrunun ve yanlışın, hakikatin ve hatanın ölçüsüdür. Var olan şey ferdlerin kanaatlarıdır. Her insanın realite hakkında kendisine mahsus bir görüşü vardır. Her tasavvurun, idrak eden insan için, idrakin içinde vukubulduğu şartlara göre izafî bir hakikati vardır; herkesin kabul ettiği bir hakikat yoktur. Aynı insanın bile, hasta iken duyusu ve görüşü ile sıhhatte iken duyusu ve görüşü arasında görülen fark buna delildir. Bizim için külli surette muteber hakikatler ve esaslar bulunmadığı için, hususile bir metafizik veya ahlâk sahasında bir şeyin doğru olduğunu tanımamıza yarıyacak bir vasıta ve ölçü olmadığı neticesine varılır. İnsan hakikatin ölçüsü olduğu gibi, hayrın, adlin, faydanın da ölçüsüdür.

Bilginin yalnız ihsaslardan geldiğini söyleyen ve ihsaslara bu kadar değer veren Protagoras hattâ sayıyı, münhaniyi hariçte görmediği için ilimlerin en hakikisi sayılan riyazî ilimlere karşı bile şüphe ile bakmıştır. Atomcu materyalizm, Protagoras'da tam bir şüpheciliğe varmıştır.

Gerek teorik, gerek pratik hakikat izafidir. Bunlar zevk, terbiye ve mizaç meselesidir. Metafizikçiler arasındaki münakaşalar boş ve lüzumsuzdur. Ferdî ihsas vakıasından başka herhangi bir vakıayı müşahede etmek bizim için mümkün değildir. Vakıaların her türlü ihsas dışında ka-

lan ilk sebeplerini ve şartlarını bilmemiz hemen hemen imkânsızdır. Binaenaleyh metafizik faraziyeler sahasıdır.

İnsan için idraki mümkün olan tek şey kendisidir; binaenaleyh kendisile meşgul olmalı, ilk sebepler hakkındaki faydasız düşünceleri bir tarafa bırakarak melekelerini, yegâne mühim olan saadetin imkân ve şartları meselesi üzerinde toplamalıdır. Müfekkire hayatın umumî ihtiyaçlarına ve zaruretlerine tevcih edilmelidir. Saadet, kendi kendisini ve başkalarını iyi idare etmektir. Bu gayeye ulaşmak için bilgili, tedbirli ve ihtiyatlı hareket etmeyi, neticeleri gözönünde tutmayı, bu suretle ferdî, içtimai, hususile siyasi hallere ve şartlara hâkim olmayı bilmelidir. Bilhassa başkalarını idare etmek iyi düşünmeğe, iyi söz söylemeğe ikna kabiliyetini haiz olmağa bağlıdır. Bu sebeple insan iyi düşünmeyi ve ikna etmek için güzel söylemeyi öğrenmelidir. Gayesi fazilet, iyi düşünmek ve iyi söylemek sanatından ibaret olan felsefenin mevzuu amelî ahlâk, diyaletik ve hitabettir.

Protagoras'ın insandan kastedtiği külli mefhum değildir; değişen ve tenevvü gösteren intibaları ve tasavvurları ile müşahhas ve muayyen olan münferit insandır.

Protagoras hakikat ve hatanın ölçüsünü münferit insan ve münferit insan müdrikesi olarak kabul etmekle ve ne kadar insan mevcut ise o kadar da hakikat ve hata ölçüsü olduğunu düşünmekle hata etmiştir.

Filhakika insanlar arasında zihnî ve uzvî farklar vardır; buna ekli olarak ihsaslarımız da bizi aldatırlar. Fakat gerek farklar gerek aldandırlar acaba Protagoras'ın zannettiği kadar büyük müdür? O, insanların maddî varlıkları içinde kaybolarak, insanı görmediği için bütün insanlar arasında müşterek olan akli nazarı itibara almamıştır. Hasselerin aldatıcılığına gelince, ilim adamları hasselerimizin bize verdiği bilgileri birbirleriyle karşılaştırarak tashih etmeğe muvaffak olmuyorlar mı? Protagoras'ın zamanındaki ilim bile bunu yapmağa müsait iken hakikatin objektif bir ölçüsü olduğunu inkâr etmesi büyük bir hatadır.

Bilgi bahsinde şüpheli, hayat felsefesinde oportünist olan Protagoras'ın, Devlet, cemiyet ve hukuk hakkında kat'î fikirlere sahip olduğunu görüyoruz. O, bu sahalarda şüpheden uzaktır.

Eflâtun'un Protagoras adlı diyalogunda ona atfederek naklettiği efsane cemiyet ve hukuk hakkında dikkate değer fikirleri ihtiva eder. Bu efsane onun cemiyet ve Devlet hayatını zarurî gördüğünü, hukuk kaidelerini de bu hayatın lüzumlu dayanakları saydığını açıkça gösteriyor.

Bu efsaneye göre, İlâhlar insanları ve hayvanları yaratmağa karar verip işe başlamışlar, bu varlıklara şekil verdikten sonra, yer yüzüne çıkarılacakları vakit yaklaşınca her birine lüzumlu olan kuvvetleri dağıt-

mak işini Promete ile Epimete'ye bırakmışlardı. Fakat Epimete hepsini kullandığının farkına varmadan bütün kuvvetleri hayvanlara dağıtmış, insanlara tahsis edecek bir şey kalmamıştı. Bunu gören Promete, İlahlardan çaldığı sanat bilgilerini ve ateşi insanlara vermişti; fakat, münhasıran Jüpiter'in elinde bulunan Devlet bilgisini alıp insanlara vermek imkânını bulamadı.

Diğer hayvanlarla kıyaslanınca en az vasıta ile mücehhez ve en âciz bir varlık olan insan, kendisinde eksik olan vasıtaları bizzat tedarik etmek zorunda idi. Mücadele edecek silâhları, barınacak yeri, hayatını devam ettirmek için gıda maddelerini elde ederek varlığını korumağa mecburdu; halbuki bunların hepsini temin etmeğe kudreti yetmediğinden mahvoluyordu. Bunu önlemek için, insanlar birbirlerinin çalışmalarından, birbirlerine dayanmaktan faydalanarak eksiklerini tamamlamak istediler. Fakat Devlet sanatını bilmedikleri için cemiyeti devam ettiremiyorlar, dağılıyorlardı. Bunu gören Jüpiter, (Hermes) e bütün insanlara edeb ve doğruluk hissini vermesini emretti. Çünkü, bütün insanların her sanattan pay almamış olmaları mahzurlu bulunmamakla beraber, herhangi bir insanın doğruluk ve edebden bir parçacık olsun payı olmadığı takdirde, insanlıktan ilgisini kesmesi zarurî olurdu.

Bu İlahî mevhibeler sayesinde ki, insanlar, birbirlerine dayanmak, birbirlerini korumak, ferdî çalışmalarla meydana gelen malları mübadele etmek suretile cemiyet hayatını devam ettirebilmek için riayet edilmesi gereken kaideleri anlaşarak koydular. Cemiyet ve hukuk işte bu, açık veya kapalı, anlaşmalara dayanmaktadır.

Bu efsanede iki mühim prensip görülmektedir:

1) Her insan, kanun dediğimiz hattı hareket kaidelerinin vaz'ından evvel, edeb ve doğruluk mevhibeleri sayesinde hak ve haksızlık fikrine malik bulunmaktadır.

2) Cemiyet ve hukuk insanların anlaşmalarına dayanmaktadır.

Bu her iki prensip de sofistler tarafından benimsenmiştir.

Anlaşma fikri Protagoras'dan sonra bir kısım sofistler tarafından da ileri sürülmüştür: Meselâ, Gorgias'ın talebesi olan Lykophron'a göre kanun bir mukaveledir, bu itibarla karşılıklı âdil iddiaların aynı kuvvette zımanıdır. Alkidamas da Allah insanları hür yaratmıştır, taibatin bütün mevhibelerini onlara vermiştir, hiç kimseyi esir yaratmamıştır, der. Antiphron daha açık olarak ve zamanının telâkkilerini tamamen aşarak, Yunanlılarla Barbarların müsavi olduklarını söyleyecek kadar ileri gider.

Kanun bir mukavele addedilince zarurî olarak insanın hür iradesile bağlanması, yani diğer insanlarla eşit olması neticesine varılır. Mukavelede, iştirak edenlerin birbirine müsavi olması zaruretinden insanların

tabii surette eşitliğini ilk şart olarak kabul etmek gerekir. Bu sebeple, en iyi hükümet şekli herkese eşit haklar sağlayan demokrasidir.

Her türlü imtiyaz sun'idir; mevcut sınıf ve mevki imtiyazları, tabii değildir; tarihi seyir içinde, tabii icaplara aykırı olarak, tesadüfi bir surette meydana geldikleri için ortadan kaldırılabirler. İşte Alkidamas ve Antiphron gibi bazı sofistleri kölelik aleyhine ve hattâ milletler arasındaki münasebetlerde bile fertlerin eşitliği lehine sevkeden bu mülâhazalardır.

Protagoras'ın hukuk aleyhtarını gibi gösterilmesine sebep olan sözlerinin haddi zatında hukuk aleyhtarlığı olmadığı aşağıda naklettiğimiz sözlerinden de kolayca anlaşılır. O, kanunların adaletten ziyade medeni hayatın istikrar ve emniyetini sağlamağa yarar olduklarına kani idi. Bu, muhitin her türlü tesirinden sıyrılarak kanunlara tenkit gözile bakabilen açık ve hür düşünceli bir mütefekkiye yakışan bir fikirdir.

Theaitetos da Sokrat tarafından Protagoras'a atfedilen «gerçekten her Devlete doğru ve iyi gelen şey, Devlet bu inançta buldukça, iyi ve doğrudur. Fakat bilge, yurddaşlar için kötü bir durum yerine onlara iyi olan, aynı zamanda iyi gelen bir durumun hasıl olmasına sebep olur» sözü bilginin hukukun tekâmülüne hâdim olduğunu ifade eder. «Aynı zamanda Devlet alanında da her Devlet için şu veya bu, güzel veya çirkin, adaletli veya adaletsiz, kutsal yahut değildir, ve Devlet, görüşüne göre kanunlarını düzenler, bu işlerde fertler arasında da, devletler arasında da bilgelik bakımından bir fark olmaz. Fakat Devlet için faydalı veya zararlı kanunlar yaparken, bir müşavirin başka bir müşavir kadar iyi olmadığını, bir Devletin fikrinin, hakikat bakımından başka bir Devletinki kadar iyi olmadığını o da teslim edecektir; bir Devletin kendisi için faydalı olduğu zannında bulunduğu şeyin kendisine muhakkak faydalı olacağını söylemeğe de kolay kolay cesaret edemeyecektir. Buna karşılık, şimdi zikredilen kavramlardan hiç birinin, adaletli ve adaletsizin, kutsalın ve kutsal olmayanın gerçek özləri olmadığı kesin olarak ileri sürülüyor; fakat genel inanç ve sanı ortaya çıktıkça ve yaşadıkça hakikat oluyor», «bilhassa adalete taallüku bahsinde şuna kesin olarak inanırlar ki, bir Devletin iyi bularak ortaya koyduğu bir şey kanun olarak var oldukça o, kararı alan Devlet için doğrudur. Fakat iyi bahsine gelince, şimdiye kadar hiç bir kimse, bir Devletin genel menfaatine faydalıdır inanile ortaya koyduğu bir şeyin, kanun olarak kaldıkça faydalı olduğunu iddia etmeğe cesaret edememiştir».

Bu sözler Protagoras'ın ve ona uyan bir çok sofistlerin kanunların aleyhdarı olduklarını değil, fakat kanunun mutlaka adalet ifade ettiği iddiasının çürüklüğünü ispat etmeğe çalıştıklarını gösterir. Eğer onlar adalet telâkkisine sahip olmamış bulunsalardı, medeni hayatın istikrar ve

emniyetini sağlamağa yarar olduğuna inandıkları kanunların mutlaka adaleti ifade ettiği fikrile mücadele etmezlerdi. Onlar, kanunların mutlak surette adalete yarar oldukları iddiası ileri sürülünce şüphe ve tereddüt göstermişlerdir. Bu onlardaki adalet fikrinin zamanın telâkkisini aşan bir ölçüde olduğunu gösterir.

GORGİAS :

Sözleri kadar hal ve tavrı ile de çok cazip olduğu rivayet edilen bu belâgat üstadı bütün ilimler hakkında şüphe göstermekte Protagoras'dan çok ileri gitmiştir; herhangi bir bilginin mümkün olamayacağını iddia ettiği için kendisine ilmi nihilist adı verilmiştir.

Protagoras'ın her fikrin gerçek olduğunu söylemesine mukabil o her fikre karşı şüphe ile bakmıştır. Bu derece ileri giden bir şüphecilik Kant'ın dediği gibi «müdirikeye selâmet sağlayacak bir mürebbî ve murakıp olamaz».

Gorgias «tabiat hakkında veya var olmıyan hakkında» adile yazmış olduğu rivayet edilen eserinde hiç bir şey mevcut değildir, eğer mevcut olsaydı ezeli ve ebedî olurdu, ebedî olan ise nâmütenahîdir, nâmütenahi hudut kabul etmiyeceğinden zaman ve mekân içinde bulunamaz, o halde hiç bir yerde yoktur, demek ki yoktur hükmüne varmıştı.

Bu suretle Gorgias, Eleahlara iltihak etmiş görünüyor, fakat hocası Zenon ile, hareket ve mekânı inkâr etmekle beraber, onunla kalmıyarak bizzat varlığı yıkmağa kadar ileri varmıştı. Fakat, bu kadar kat'iyetle hüküm vermek onun şüphecisi temayülüne uymadığı için, sübjektifliği işin içine sokmayı uygun görmüş, hiç bir şey mevcut değildir, kaziyyesine diğer iki kaziyye daha eklemiştir: Bir şeyin mevcut olduğunu farzetsek bile biz onu bilemeyiz, bildiğimizi farzetsek dahi başkalarına bildiremeyiz, demişti.

Gorgias'ın fikirlerine nüfuz edebilmek için bu üç kaziyyeyi, Profesör Von Aster'den faydalanarak açıklıyalım:

1) Hiç bir şey mevcut değildir, eğer bir şey mevcut olsaydı bu ya hudutsuz, ezeli ve ebedî, meydana gelmemiş yahut da meydana gelmiş, hudutlu bir şey olurdu. Eğer mevcut olanı hudutlu, meydana gelmiş bir şey olarak kabul edersek, bu takdirde mevcut olan her an kendisinden başka bir şey olur. O halde bir şeyin hem var, hem yok olduğunu kabul etmek zaruretile Eleahlıların içinden çıkılmaz güçlükleri içine düşülmüş olur. Fakat var olanın, hudutsuz, vahdetli, meydana gelmemiş bir şey olduğunu kabul edersek, bu varlığın bütün mekânı ve zamanı doldurması icap edecektir. Mekân ve zamanı dolduran bir şey ise, tıpkı mekân ve zamanın kendileri gibi, bölünebilen bir şey olur, parçalardan meydana gel-

miş olacağından vahdetli olmaktan çıkar. Binaenaleyh mesele hangi tarafından ele alınırsa alınsın, daima tenakuzlara düşmekten kurtulamıyoruz.

2) Bir şeyin mevcut olduğunu farzetsek bile biz onu bilemeyiz.

Biz âlemi bilmek için iki vasıtaya malikiz: hasselerimiz ve aklımız. Hasselerimize dayanan idrakimiz bizi külli bir hakikate götürmüyor. Herkes, hasselerile, âlemi bir başka türlü görüyor. Aklın faaliyeti olan düşünceye gelince, her türlü şeyi, mümkün olanı da, olmayanı da düşünmek mümkündür. Deniz üzerinde yürüyen bir arabayı da, çok garip şekilli bir insanı da düşünebiliriz, düşünce hudutsuz bir kabiliyete maliktir ve tasavvur edilen şeyin hakikat ve doğru olup olmadığını anlamak için bize tam ve kat'î bir ölçü veremez. Şu halde hasselerimiz de, aklımız da bizi külli surette muteber olan bir hakikate ulaştıramazlar.

2) Bildiğimizizi farzetsek dahi başkalarına bildiremeyiz.

Fikirleri başkalarına nakletmek vasıtası kelimelerdir. Herkesin kelimelere aynı mânaları verip vermedikleri malûm değildir. Kullanılan kelimenin ne mâna taşıdığını ancak kullanan kimse bilir. Kelimelerin mânasında tam bir anlaşma olmadıkça insanlar arasında fikirlerin birbirlerine nakline imkân yoktur.

Gorgias'ın bu düşüncelerinden hukuka müteallik fikirleri hakkında bir istidlâl yapmakla iktifa edilirse, onu felsefe sahasında olduğu kadar hukuk sahasında da inkâr eden bir filozof addetmek zarurî olur. Nitekim bir çokları onu hukuku inkâr eden, hattâ kanunlara itaat etmemeyi telkin eden bir nihilist olarak gösterirler.

Fakat hukuk sahasında ona, hattâ hasımları tarafından, atfedilen sözler bizi tamamen başka bir sima ile karşılaştırmaktadır. Yukarıya nakledilenlerden başka Eflâtun'un Gorgias adlı diyalogunda ona atfedilen «belâgate ait olan ikna, mahkemelerde ve sair toplantılarda iknadır ve gayesi haklı ve haksızdır» sözü ve Sokrat'ın «demek oluyor ki, talebenin bir hatib olabilmesi için haklıyı ve haksızı ya evvelce yahut da senden öğrenmiş olması lâzım geliyor» sualine «evet öyledir» cevabını vermesi onun kanunlara değilse bile haklı ve haksız mefhumlarına bağlılığını, hak bildiğini korumağa gayret ettiğini göstermektedir.

Eflâtun Kanunlar adlı kitabında Gorgias'ın «adl ve haksızlık tabiatın değil belki mevzu nizamın eseridir» dediğini yazıyor. Fakat Prof. Honig'in, Diels'in (Sokrat'tan öncekilerden parçalar) adlı eserinden naklettiğine göre Gorgias, mülâyim nısfeti sert hukuk kaidesi ve kanunun ifade etmek istediği hakikî mânayı zahirî mânasına tercih edenlerden bahsederken gerek bunların hareketlerini gerekse her iki esas doğru buluyor; hakikaten ilâhî, hakikaten umumî kanun olarak tanınması ve mu-

kaddes sayılması icab eden bu esaslar tam ânına uygun ve münasip olanı söylemek ve susmak, yapmak ve yapmamaktır, diyor.

Bu sözler bize, Gorgias'ın her türlü hukuku inkâr eden bir filozof değil, fakat mevzu kaidelerin üstüne yükselerek, haddizatında adaleti ifade eden bir mefhum olan nısfeti hâkim kılmayı ve tefsirde metni, tarafların ve halin vaziyet ve şartlarına uygun gelecek mânayı vererek tatbik etmeyi tavsiye eden ileri düşünceli, bir mütefekkir olduğunu göstermektedir.

O, hükümet kuvvetini ellerinde tutanların, yani kanunları koyan ve tatbik edenlerin zayıflar kalabalığı olduğunu söylemiştir. Demek ki, cemiyet gerek maddî kuvvet gerekse servet itibarile zayıf olanların teşkil ettikleri ekseriyetin iradesile düzenlenmektedir. Bu kütle, kendilerini koruyacak bir çok kaideler koyarlar, fakat, sırf beşerî irade ile vazedilmiş olan bu kaideler mutlaka tabiate uygun ve adaletin ifadesi olmazlar.

Gorgias, zamanının demokratik şartları içinde cereyan eden hâdiseler karşısında bu neticeye varmakla acaba hata mı etmiştir? Hiç zannetmiyoruz. O bir taraftan mevzu kanunların ne gibi maksatları ifade ettiğini, diğer taraftan tatbikatta nasıl hareket edilmesi gerektiğini söylemekle, adalete hizmet etmek ve bu hususta herkesin gözünü açmak istemiştir, denilebilir.

HİPPİAS :

Protagoras'ın ve Gorgias'ın muasırı olan ve sofizmin en mühim simalarından biri bulunan Hippias, muhtelif beşerî faaliyet sahalarında büyük kabiliyet göstermiştir. O, zamanının hemen bütün ilimlerinden salâhiyetle bahsedecek kadar kuvvetli bir âlim, ahlâkçı, hatib, şair - hattâ bir gün bir toplantıya ayağındaki papuçtan parmağındaki yüzüğe kadar, kendisinin imal ettiği şeylerle iştirak ettiği rivayet olunacak derecede işçilikte mahir - bir filozoftu. Eflâtun bile, Protagoras adlı diyalogunda, bu hasmına bilgin demektedir.

Mevzu kanunların tabiatle, yazılı olmıyan umumî kanun ile uygunluk halinde bulunmadığını söylemekle hiç değişmiyen bir vaziyet ifade etmiştir.

Eflâtun, Protagoras adlı diyalogunda, ona «burada bulunan hepinizi kanun bakımından olmasa bile, tabiat bakımından yurddaş, akraba, hısım sayarım. Tabiatte benzer benzerin akrabasıdır, amma insanların müstebidi olan kanun tabiatı bile zoru altında tutmak ister» sözlerini atfeder.

Kanunu insana musallat olmuş bir müstebit sayan Hippias'ın maksadı başka sofistler tarafından hududundan çok taşırılmış, tabiat neyi icab ve tayin etmiş ise hak odur, düsturuna varılmıştır.

Fakat onun bu sözlerinden daha ziyade, tabii hukuku sezmiş olduğunu anlamakta tereddüt edilemez. Nitekim Xenofon'un rivayetine göre, kanunların bizzat, kanun vâzî'ları tarafından değiştirildiğini fakat bunların karşısında yazılı olmıyan kanunların her yerde aynı tarzda cari ve mer'î olduğunu söyleyen de o olmuştur.

Onun, insanın kendi keyif ve havasına tâbi olmasını istiyecek kadar bir tabiat hakkı, hodkâm bir etik esası kabul ettiğine inanılmaz. Onu, tabiat hukukunu kabul ettirmeğe çalışan ve bunu bütün neticeleriyle tahakkuk ettirmeyi isteyen bir insanîyetçi olarak görmek daha doğru olur.

THRASYMAKHOS :

Thrasymakhos doğrudan doğruya Devlet ve kanun hakkında Sokrat ile münakaşa eden sofistlerden biridir.

Eflâtun, Sokrat ile münakaşa eden bu sofiste, Devlet adlı diyalogunda şu sözleri atfeder:

«Doğrulukla doğru gerçekten bir başkası için faydalı olan, yani kuvvetlinin, hüküm sürenin işine gelen şeydir, itaat edenin, hizmet görenin kendi zararınadır. Eğrilik ise tam tersinedir; gerçekten saf ve doğru olanlara hükmeder. Kuvvetli üstün olduğu için, idare edilenler de kuvvetlinin işine geleni yaparlar, hizmetleriyle kendi saadetlerini değil, ancak onun saadetini temin ederler. Ey Sokrat, saf adam, şuna dikkat etmelisin ki, doğru adam her işte doğru olmıyanın karşısında zararlı çıkar; bir kere insanların aralarında kurdukları anlaşmaları ele alalım: Ortak olanlar böyle iki insan oldukça, ortaklık dağıldığı vakit, doğrunun doğru olmıyandan daha çok kazandığını hiç görmezsin; zarar ettiğini görürsün. Sonra da Devletle olan işlerinde vergi vermek gerekirse ikisinin malı eşit olduğu halde, doğru adam çok, öteki az verir; amma almağa gelince, biri hiç kazanmaz, öteki çok kazanır. Çünkü ikisi de idare mevkiine gelince, doğru başka bir zarar görmezse de, hiç değilse ihmali yüzünden evi kötü bir duruma düşer; doğruluğu, onun Devlet malından faydalanmasına engel olur, üstelik de doğruluğa karşı hizmet etmek istemediği zaman hısımlarının, akrabalarının nefretini kazanır. Doğru olmayan insan için durum tam tersinedir;; çünkü biraz önce de söylediğim gibi, ben eğri insan demekle, pek büyük kazançlar elde edebilen kimseyi anlıyorum; işte sen, doğru olmaktansa doğru olmamanın insanın kendisi için ne kadar kazançlı olduğunu kestirmek istiyorsan, böyle bir adamı gözönünde tutmalısın. Bunu öğrenmek için de en kolay yol eğriliğin son derecesine gitmektir; o eğrilik ki, edeni son derece mes'ut, haksızlık görüp eğrilik etmek istemiyeni de son derece sefil eder. Eğriliğin son derecesi tiranlıktır. O, başkalarının mallarını azar azar değil, düzen, şiddet yol-

larile birden zapteder; bu malların Tanrılara veya insanlara, Devlete veya ferde ait olup olmadıklarına bakmaz. Halbuki her hangi bir insan bu eğriliiklerden birini yaparken yakalanacak olursa cezasını görür, pek çok da ayıplanır. Çünkü ayrı ayrı yolsuzluklarda bulunanlar tapınak soyan, insan tüccarı, duvar delen, soyguncu, hırsız gibi, işledikleri suçlara göre adlanırlar. Amma yurddaşlarının mallarına el sürmekle kalmayıp kendilerini de köleliğe sürükleyen kimseye bu çirkin adlar verilmez. Yalnız kendi vatandaşları değil, eğriliği toptan işlediğini bilenlerin hepsi ona mes'ut, mutlu derler. Çünkü eğriliği ayıplıyanlar eğrilik etmekten değil, ona uğramaktan korktukları için eğriliği ayıplarlar. Böylece, Sokrat, oldukça ileri giden bir eğrilik hür adama doğruluktan daha çok yakışır; o daha kuvvetli, daha efendicedir, ve başlangıçta söylediğim gibi, doğruluk kuvvetlinin işine gelendir, eğrilik ise kendisine faydalı olan ve kendi işine gelendir».

Thrasymakhos, doğruluk hakkındaki bu mülâhazalarını, Sokrat ile konuşması esnasında az evvel hükûmete de tatbik etmiştir:

«Her şehirde kuvvet hüküm süren unsurun elindedir.»

«Her hükümet kanunlarını kendi işine geldiği gibi koyar. Demokratlık demokratiğe uygun kanunlar, tiranlık tiranlığa uygun kanunlar kurar; ötekiler de tıpkı böyle. Bu kanunları kurmakla kendi işlerine gelen şeylerin idare edilenler için doğru olduğunu söylerler; kendi işlerinden ayrılanı da kanuna, hakka karşı geliyor, diye cezalandırırlar. İşte, dostum benim dediğim şudur: Doğruluk her şehirde birdir, yani kurulmuş olan hükümetin işine gelen şeydir; kuvvet onun elindedir. Bundan, doğru dürüst muhakeme etmesini bilen adam şunu çıkarır: doğru olan şey hep birdir, yani kuvvetlinin işine gelen şeydir».

Bu filozofun kuvvetliden ne kastedtiği açıkça görülmektedir. Bu kuvvetli bir fert te olabilir, bir zümre ve nihayet halk ta olabilir. Hattı hareket kaideleri koymak salâhiyetini ellerinde tutanlar kendileri için faydalı olacak kanunlar vazederler. Bu realiteye tamamen uygun bir görüştür. Bütün tarih boyunca vaki olan hal budur. Bu sözler bizi, daha ziyade, zamanının hukuk ve iktidar telâkkilerinin vardıği neticeleri hicveden bir dil ile tasvir eyleyen bir filozofla karşılaştırmaktadır.

GLAUKON :

Yine Eflâtun'un Devlet adlı kitabında Glaukon, Sokrat ile münakaşada Thrasymakhos'un yerine geçerek şunları söylüyor: «Tabiatçe haksızlık etmek iyi, haksızlığa uğramak kötüdür derler! Amma haksızlık etmek iyi ise, haksızlığa uğramak ondan çok daha kötüdür; böylece insanlar birbirlerine haksızlık edip haksızlığa uğrayınca, her ikisinin de tadını

alınca, birinden sakınamıyan, ötekini beceremiyenler, hem haksızlık etmemek hem de haksızlık görmemek üzere bir anlaşmaya varmanın elverişli olacağını düşünmüşler, kanun koymağa, birbirleriyle anlaşmağa ve kanunun buyurduğuna doğru demeğe başlamışlar. Doğruluğun doğuşu, özü işte budur; doğruluk en iyi şeyle, yani haksızlık edip ceza görmemekle, en kötü şeyin yani haksızlığa uğrayıp öc alamamanın arasındadır. Bu ikisinin arasında bulunan doğruluk, bir «iyi şey» gibi sevilmez.

«Doğruluğu tatbik edenlerin de, haksızlık edemediklerinden, istemeye istemeye tatbik ettiklerini iyice aydınlatabilmek için, şöyle bir misal düşünelim: İkisine, doğruya da, eğriye de her istediğini yapmak imkânını verelim, sonra da arkalarından gidelim ve hırs onları nereye götürecektir diye seyredelim. Şüphesiz başkalarından daha çok elde etmek istediği için, doğruyu eğri ile aynı hedefe doğru giderken suç üstü yakalarız. Çünkü tabiatçe her insan bu hedefi iyi bir şey bilerek ona erişmeğe çalışır. Yalnız, kanun onu zorla hedefinden ayırır, eşitliğe saygı göstermek yoluna getirir» diyor.

Bu sözler, insanın hodkâm, kendisini beğenmiş, ihtiras ile dolu, menfaatine düşkün bir varlık olduğu telâkkisinin bir ifadesidir.

Fakat, gerek haksızlık edebilmek, gerek haksızlığa karşı korunabilmek, bir kudret ve kuvvet sahibi olmağa mütevakıftır. İnsanların bu kudret ve kuvvete sahip olamıyan çoğunluğu iyi gördüğü şeyi yapamadığı, kötü gördüğü şeyden korunamadığı için bir takım hattı hareket kaideleri koyarak müeyyide altında onlara riayet etmeyi uygun bulmuşlardır.

Hakikaten hukuk kaidelerinin öz itibarile kuvvetliye karşı zayıfı korumaktan daha ehemmiyetli bir gayesi yoktur. Bugünün kuvvetlisi yarının zayıfı vaziyetine düşebileceğinden değişen hal ve şartlar içinde bütün insanlar âciz bir halde bulunurlar. İnsanların, zaaflarının celbedebileceği tecavüzlere karşı hukuk kaidelerini kurdukları fikri mantiki bakımdan oldukça yerinde istintaçlara dayanır. Bu zaviyeden bakılınca, hukuku zayıfların korunma vasıtası olarak ihdas ettikleri hükmü yanlış sayılmaz. Glaukon da mukavelecilerin asırlarca tekaddüm etmiş mübeşşirlerinden biri olarak telâkki edilebilir.

KALLİKLES :

Eflâtun'un Gorgias adlı eserinde Kallikles'in daha ileri gittiği görülüyor: «Çok kere, tabiatle kanun birbirini nakzeder... Hakikaten tabiate göre her şeyden çirkin, her şeyden aşağı olan şey haksızlığa maruz kalmaktır. Kanuna göre ise onu irtikâp etmektir. Ona maruz kalmak hür bir adamın işi değildir, bu hal hayattan ziyade ölümü kendisine faydalı bulan ve haksızlığa, fena muamelelere karşı hem kendisini, hem sevdiklerini

koruyamıyan köleye yakışır. Kanun ekseriyet ve zayıflar tarafından yapılmıştır. Onlar kanunu kendilerine ve şahsî menfaatlerine uygun olarak yaparlar ve fiilleri ona göre medh veya takbih ederler. Onlar en kudretli olanlara galebe etmek ve onların kendilerini kudretleri altına almalarına mâni olmak için her kuvvetin çirkin ve haksız ve bilhassa zulmün başkalarının üstüne yükselmeyi istemekten ibaret bulunduğunu söylerler, kendilerini, değerleri olmadığı halde, ötekilerin seviyesine çıkarırlar.

Bu sebeptendir ki kanun umumî seviyeyi aşmak için yapılan her teşebbüsü zulüm ve fenalık olarak ilân ediyor. Zulüm dedikleri de işte bundan başka bir şey değil. Fakat tabiat, gerçek adalete göre, değeri ziyade olanın daha değersiz, kabiliyetlinin kabiliyetsize tekaddüm etmesi lâzım geldiğini bize gösteriyor. Tabiat bize her yerde, hayvanda ve insanda, şehirde ve ailede bunun böyle olduğunu gösteriyor. Adaletin alâmeti kuvvetlinin zayıfa galip olması ve onun tefevvükunun kabul edilmiş olmasıdır. Xerxès Yunanistana, yahut onun babası Scythe'lere ne hakla harp açtı, daha bunun gibi nice misaller gösterilebilir. Fakat bütün bu adamlar, benim fikrimce, hakikî adalete göre hareket ediyorlar ve Zeus'e yemin ederim ki, her ne kadar bizim tesis ettiğimiz aksine de olsa, tabiatın kanununa göre hareket ediyorlar. Bizim aramızda yaptığımız gibi, yani onları teshir ve mukallitlik kuvvetile mağlûp etmek için, küçük arslan yavruları gibi tutarak, onlara başkalarından fazla bir şeye malik olmamak lâzım geldiğini ve adalet ile güzelliğin bundan ibaret olduğunu söylediğimiz gibi, onlar da aynı şeyi yapıyorlar.

Fakat bütün bu zincirleri kırıp atarak tahakküm edecek bir adama tesadüf olunursa, eminim ki bizim yazılarımızı, sihirlerimizi, tabiate aykırı kanunlarımızı ayakları altına alarak, bizim esirimiz iken efendi olarak karşımıza dikilecek, isyan edecek, o vakit tabiatın hakkı olanca şa'saasile parlıyacaktır.» diyor.

Fakat Kallikles'e göre en kudretli olan kimdir? Bunu yine Gorgias adlı diyalogda kendi ağzından nakledildiği gibi görelim:

«Ben kudretten bahsettiğim vakit ... maksadım hükümet işlerini iyi idare edecek akla sahip olanlar ve yalnız akıllı değil, aynı zamanda cesur olanlardır. Çünkü bunlar üzerlerine aldıkları vazifeyi yapmağa kabiliyetli olmakla beraber, ruh zayıflıklarından dolayı vazifenin zorlukları önünde ricat etmiyecek kimselerdir.»

Sokrat'ın «Senin en âlâ ve en kudretli dediğin kimler olacağını bana söyle» demesine karşı verdiği cevapta da: «... Bunlar halkın işlerinde akıllı ve cesur olanlardır. İşte, hükmetmeğe ve iktidara lâyık olanlar bunlardır. Adalet de, herkesten çok bunların, yani idare edilenlerden ziyade idare edenlerin hissesi olmasını emreder.»

Kallikles'in bu sözlerinden istibdat rejimine taraftar olan bir mütefekkir olduğu değil, fikri kabiliyet ve bilgi seviyesi itibarile birbirlerine eşit olmayan insanların birbirlerine müsavi telâkki edilmelerini isteyen demokrasiye, hoş nazarla bakmadığı anlaşılmaktadır.

O, tabiatçe müsavi olmayanın müsavi sayılmasını kabul etmez. Demokrasinin her zaman için dikkati çeken bu Nakisesine işaret eden mütefekkir kendisine göre bir hakikat ifade etmiştir. Bu fikrin asırlar boyunca taraftarları görülmektedir ve böyle düşünenlerin hepsi istibdat taraftarlığıyla itham edilemez. Cemiyet ve Devlet idaresinde aydın insanların mı rey sahibi olması yoksa gerek doğuş gerekse medenî terbiye itibarile birbirlerine müsavi olmayan insanların aynı hakları ve salâhiyetleri haiz müsavi kemmiyetler olarak görülmesi mi doğru olduğu daima münakaşa edilmiş ve edilecek fikirlerdendir. Bu istibdat taraftarlığı, kuvvete üstün salâhiyetler tanımak değil, belki cemiyeti imkân nispetinde hatalardan ve gafletlerden korumak için tahakkuk etmesini temenni ettikleri bir rejim taraftarlığıdır.

Yine Gorgias diyalogunda «en âlâ ile en kudretlinin bence müteradif sözler olduğunu söylemedim mi? Yoksa esirler güruhu ve her menşeden kıymeti olmayan insanların adalelerinin kuvvetine güvenip söyledikleri bir takım sözlerin benim nazarımda kanun olacağını mı zannediyorsun?» sözleri Kallikles'in Devlet idaresi ve kanun meselelerinde kütleye değil, fakat aydınlara ehemmiyet verdiğini gösterdiği gibi kudretten maksadının iyilik ve âlâlık olduğunu da anlatmaktadır.

Yine Kallikles bu diyalogda, bizi mes'ut eden kanuna uygun hareket olmaktan ziyade ne kanuna ve hattâ ne de itidale riayet etmek yüzünden engellere uğramayan bir hayat tarzıdır. En mes'ut olan en kuvvetli olanıdır. İnsanların peşinden koştukları şeyler zevk, hürriyet ve hâkim olmaktır. Herkes kendi meyelânlarını tatmin etmek hakkına maliktir, mutedil olmak ahmaklıktır, dediğini de görüyoruz.

Fakat insanlar tam hürriyet ve hâkimiyet peşinde koşsalardı bu sebeple aralarında bir boğuşma hüküm sürmesi, herkesin herkesle mücadelesi icap ederdi; bu takdirde de insan nesli, insanların birbirlerini yemeleri yüzünden az zamanda ortadan kalkardı.

Bu sözler yukarıda nakledilen akıllı ve cesur adamların kudretli olduğu hükmü ile karşılaştırılınca Kallikles'e pek uygun düşmüyor. Bunları, belki Eflâtun'un yaptığı bir hata ile yanlış nakledilen veyahut münakaşa arasında düşünülmeksizin söylenmiş, maksadının sınırlarını aşan sözler olarak kabul etmek daha yerinde olur.

Diğer bir sofist olan, otuz sene harbinden sonra, Atinada teessüs etmiş olan tiranlar rejiminin elebaşlarından, Eflâtun'un amca oğlu ve Sokrat'ın

talebesi Kritias kanunlar mevcut olmadan evvel yalnız kuvvetlinin hukuku hâkimdi, kanunları yapmakla insanlar bilhassa cebir ve kudret yerine onları koymak istiyorlardı demiştir. O, kanunun kuvvetlinin taaddilerini önlemek için zarurî olduğu fikrini ileri sürmüştür. Kritias bununla da kalmıyarak çeşitli tarzlarda tezahür eden kuvvetin hileli yollardan maksadına ulaşmasını da hoş görmediği için, şunu da ilâve eder: Kanun koymakla insanlar bu gayeye ulaşamadılar, çünkü suç (haksızlık) perde arkasında gizlenmeğe başladı; bu sebeptendir ki bir hakim adam, kendilerinden hiç bir şey gizlenemiyen İlahlardan korkuyu icat etti.

Bu sözler, kanunun karaltılarında gizlenerek fenalıklarını yapmak imkânını arayacak insanlara karşı çekilmek istenen iç seddin lüzumunu ifade eder.

Zaten Kritias, kanundan ziyade hak fikrine ehemmiyet vermiştir. Hukuku meydana getiren duygu kanundan daha emindir. Çünkü hiç bir hatib onu ihlâl ve tahrip edemez. Fakat aynı hatib kanuna şöyle veya böyle bir mâna verir ve ekseriya da onu berbat eder; demiştir. O her hangi bir kimsenin hitabet kudretile kanunu kendi şahsî menfaatine uydurmak hususundaki gayretini takbih etmekle, kanuna verilebilecek mânaların hukukî duyguya uygun olması gerektiği kanaatını ifade etmiştir.

* * *

Sokrat ve Eflâtun'un çağdaşları olan mühim sofistlerin yukarıda hulâsa edilerek nakledilen fikirlerinin değişiklik arzettiği görülüyor. Bu fikirlerin müşterek noktaları mevcuttur ve yaptıkları tesir de aynıdır. Müşterek ve ayrılık noktalarına daha sonra geçmek üzere evvelâ yaptıkları tesirden kısaca bahsedelim:

Sofistlerin hepsinde farklı mahiyette olmakla beraber, o günkü cemiyet düzenini temellerine kadar sarsacak bir takım fikirler vardır:

Bir kısım sofistler Allahın herkesi hür yarattığını, tabiatın kimseyi köle yapmadığını iddia ediyorlar, o zamanın başlıca içtimaî bir müessesesi olan köleliğin ilgası ve kölelerin hemşeriler gibi hür ve her türlü hakları haiz olması fikrini telkin ediyorlardı.

Bazı sofistler, yurddaş akraba ve hısım saydıkları bütün insanların hukuk bakımından müsaviliği ve beynelmilecillik fikrini telkin etmeğe çalışmışlardır. Bu insanlık âlemini, vatandaş, yabancı ve barbar olarak ayıran o devir için zihinlere beynelmilel hukukî nizamın sakatlığı şüphesini sokuyordu.

Cemiyet içinde akıl ve basiret itibarile üstün olanların idare salâhiyetini haiz olmalarını müdafaa eden sofistler o devirde mer'i olan demokrasi esaslarını hırpalıyorlardı. Bütün bunlardan daha üstün ola-

rak, o devrin ecdat mirası olan ilâhlarının mevcudiyeti hakkında şüpheler telkin ediliyordu.

Yine, bunların hepsi âlemde her keşçe bilinen objektif bir ilmin mevcut olamayacağı, herkesin kendisine göre bir hakikat telâkkisine sahip olduğu, cemiyetin ve hukukun insan iradesile meydana getirilmiş bulunduğu fikirlerinde birleşirler. Aynı bir cemiyette başka başka zamanlarda birbirlerine zıd olan kaidelerin âdil sayılmakta olmasını ve aynı zamanda mevcut olan insan cemiyetlerinin adalet duygu ve düşüncelerini karşılayan hukuk kaideleri arasında bir benzerlik bulunmamasını umumî surette mer'î bir adalet fikrinin mevcut olmadığına delil olarak ileri sürmüşlerdir. Eğer adalet tabii olarak mevcut olsaydı, her yerde aynı kaidelerin tatbik edildiği görülecekti. Halbuki fizik varlıkları bakımından birbirlerine benzeyen insanların ihtisaslarında fark yoktur, ateş her yerde yakar bir madde olarak bilinir.

Sofistler sübjektivist ve ferdiyetçi telâkkiye sahip olmakta birleşirler.

Cemiyet ve hukuk telakkisi itibarile sofistler birbirlerinden ayrılır: Bir kısım sofistler cemiyeti ve hukuku anlaşılmaya istinat ettirirler. Bu, insanların kendilerini serbest bir irade ile bağladıklarının, bunun da eşitliği ifade ettiğini söylemektir. Bundan, demokrasinin en iyi ve en mes'ut neticeler veren bir rejim olduğu neticesi çıkar.

Bir kısım sofistler ise, hukuku zayıfların teşkil ettikleri ekseriyetin bir korunma vasıtası olarak görürler. Diğer bir kısım sofistler de hukukun, en kudretlinin irade ve arzusu olduğunu iddia ederek istibdat rejiminin hâkim olmasının zarurî olduğu neticesine varırlar.

Sofistlerin takip ettikleri muhakeme tarzı ile vardıkları neticeler hemen her devirde gerek teorik gerek pratik sahada taraftarlar bulmuştur.

Demokrasiye, akıl bakımından üstün olanlar yani münevverler aristokrasisine ve hakikatları gizlenmeğe mecbur eden maddî kuvvet hâkimiyetinden başka bir şey olmayan istibdada müteallik fikirler bunlarda bol bol mevcuttur. Fakat bunların hiç biri bu sonuncuya, yani istibdada taraftarlıkla itham edilemez.

Sofistler her şart içinde ferde, insana büyük kıymet vermişler, insanın insan elinde bir vasıta, bir oyuncak olmasını ifade edecek herhangi bir fikirden kaçınmışlardır.

Onların, zihinlere şüphe ika eden fikirleri, hattâ teslim edilen hakikatleri kabul etmemeğe kadar varan inkârları ne olursa olsun, Yunan tefekkürünü bilinen istikametine sevketmekteki hizmetleri aşikârdır. Yunan dehasının mühim simalarından olan Sokrat'ın ve Eflâtun'un onlarla münakaşa ve mücadele etmek imkânını buldukları için insanlık

semasının daima parhyan yıldızları olmak bahtiyarlığına eriştikleri söylenemez mi?

Sofistler içinde öyle simalar vardır ki, eğer onların fikirlerini ihtiva eden eserleri bize intikal edebilseydi, eğer onları Eflâtun'un adesesinden incelemek zorunda kalmasaydık haklarında, belki de Sokrat ve Eflâtun hakkındaki hayranlığımızdan aşağı bir hayranlık duymayacaktık.

Realite ile teması daima muhafaza etmek istedikleri görülen ve ideali bu hareket mebdeile bulmağa çalışan bu mütefekkirlerin insan tefekkürüne yaptıkları hizmeti inkâr etmek kadirşinaslık olmaz.

Onlar, insanlık tarihinin her anı için mer'î hakikatları ilk ortaya atan derin düşünceli mütefekkirlerdendir.

Abdülhak Kemal Yörük